

ГЕРАСИМЕНКО О.В.

ВИСВІТЛЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ (1900 - лютий 1917 рр.) НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті зроблено спробу проаналізувати еволюцію поглядів сучасних істориків при вивченні селянського руху (1900 - лютий 1917 рр.) на Лівобережній Україні, а також дослідити сучасний стан та перспективи розробки даного питання.

Досліджуючи селянський рух, неможливо оминати питань, пов'язаних із світовою економічною кризою на початку ХХ ст., революціями, війнами, які негативно позначилися на соціально-економічному становищі народних мас України, насамперед селянстві. Останнє вело наполегливу боротьбу проти малоземелля, залишків кріпосництва, економічного, соціального та адміністративного гніту. Активізація селянського руху на Лівобережжі на початку ХХ ст. співпала з помітним поживленням діяльності політичних партій та організацій. Завдяки активній пропаганді та агітації на селі, політичним партіям вдалося забезпечити участь широких мас трудящого селянства в першій російській революції 1905 - 1907 рр., поразка якої призвела до закономірного спаду селянського руху. Наступне піднесення припадає на час реалізації столипінської аграрної реформи і поступово згасає під час Першої світової війни. Всебічне вивчення названих вище подій і явищ, які мали місце у 1900 - лютому 1917 рр. в українському селі, є важливим для вивчення аграрної історії України.

Історіографічну базу дослідження селянського руху і становища селянства Лівобережної України на початку ХХ ст. умовно можна поділити на два періоди: радянський і сучасний. Матеріали щодо висвітлення селянського руху на Лівобережжі (1900 - лютий 1917 рр.) у працях радянських істориків нами вже були опубліковані на сторінках "Сумської старовини" [1]. Тому в даній статті ми робимо спробу продовжити аналіз історіографії із вказаної проблематики і дослідити сучасний стан та перспективи розробки питань, пов'язаних із вивченням селянського руху на Лівобережній Україні у зазначений період.

Із розпадом СРСР відбулися глибокі реформації не тільки у всіх сферах життя його народів та республік, але й серйозні зміни методологічних підходів щодо оцінки науковцями історичних подій і явищ, зроблено спробу переосмислити напрацьований раніше історіографічний та археографічний матеріал тощо. За таких обставин цілком закономірною видається криза радянської історичної науки, яка рельєфно означилася вже наприкінці 80-х років ХХ ст. Адаже зведена в абсолют марксистсько-ленінська методологія історичних досліджень змушувала вчених-істориків замовчувати одні історичні факти й ідеалізувати інші, вдаючись до прямих історичних фальсифікацій, нерідко зневажаючи при цьому власними науковими

Герасименко Олена Володимирівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Чернігівського державного інституту економіки і управління

переконаваннями. Повною мірою все це стосувалося й аграрної історії, в тому числі й історії селянства. На догоду ідеологічним і політичним замовленням радянського керівництва вчені мусили нехтувати методологічними принципами об'єктивності, історизму та іншими, які не відповідали інтересам тоталітарної держави. На думку А. Павко, це сталося внаслідок того, що в радянській історичній науці відбувалися процеси універсалізації та догматизації, монополізації марксистського методу пізнання історичної істини; керівництво історичною наукою здійснювала комуністична партія, яка постійно втручалася в її сферу, коригувала напрями історичних досліджень та усувала альтернативні наукові школи, дослідницькі методи [2, с. 112-125]. Зміна методологічних орієнтирів призвела до перегляду напрямків досліджень. На перше місце вийшли вже не інтереси окремих класів, а загальнолюдські цінності.

Подоланню усталених стереотипів сприяло об'єднання наукових сил країни. На першому Всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії, що відбувся в Умані у жовтні 1996 р., були визначені основні пріоритети вивчення аграрної історії України, у тому числі, зміна методологічних орієнтирів досліджень, переосмислення історичного досвіду, вироблення понятійного апарату дослідників селянських рухів і земельної власності. Все це обумовило подальший розвиток досліджень істориків-аграрників, які характеризувалися переосмисленням вітчизняної історії на основі нових концептуальних засад, включенням у науковий арсенал нових проблем тощо [3, с. 90]. Принагідно відзначити, що в цьому напрямку вчені-історики не стоять на місці, а в ногу з часом рухаються вперед. Свідченням цьому є поява таких нових методологічних понять й принципів як “новий історизм” (антропоцентричний принцип), “конструктивізм” та інших, які сьогодні активно розробляються і впроваджуються в життя представниками зарубіжної історичної науки [4-6]. Головний їх зміст полягає у тому, що основу історичного розвитку складає людина, яка пізнається лише через історію, а не як певна абстракція.

В 90-х роках ХХ ст. посилюється інтерес до вивчення історії Першої світової війни, викликаний 80-річчям від її початку. До цього була приурочена міжнародна конференція “Перша світова війна і слов'янські народи”, яка проходила в Києві у 1998 р. на базі педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова [7]. Тут розглядалися питання, пов'язані з національно-визвольними змаганнями українців [8-9], з історією економічного розвитку України [10], обговорювалося питання про кількісну характеристику селянського руху [11] тощо. В Росії до цієї дати вийшли роботи С. Тютюкіна [12], Ю. Кир'янова [13]. Останній, зокрема, по-новому переосмислює характер і динаміку робітничого руху, страйкової боротьби, а також різноманітних форм масових виступів під час війни, які виражалися у продовольчих розгромах, виступах мобілізованих. Автор відійшов від домінуючої в радянський період тенденції щодо завищення ступеню їх політизації і антивоєнної спрямованості. С. Тютюкін охарактеризував патріотизм мас в роки війни як “пульсирующее народное чувство, острота и формы которого менялись под влиянием многих социальных и политических факторов” [12, с. 237].

Як це не парадоксально, але з усіх російських революцій на початку ХХ ст. найменше вивченою залишається Лютнева 1917 р. Якщо про революції 1905 р. і Жовтневу 1917 р. надрукована величезна кількість наукової літератури, то публікацій про Лютневу революцію не так вже й багато. Недаремно І. Пушкарьова, яка опублікувала першу ґрунтовну статтю по історіографії Лютневої революції, констатувала, що “о ней нет ни одного серьёзного обобщающего монографического труда, в котором бы более или менее полно исследовались основные вопросы этой революции, да и научно-исследовательских статей в общем-то мало”. На її думку, лютневій революції “не повезло в отечественной историографии” [14, с. 3]. Саме цим і була викликана поява роботи А. Седова “Февральская революция в деревне” [15], в якій на основі російських архівних документів розкриваються нові сторінки історії сільського самоврядування напередодні та в часи революції.

У 2002 р. вийшла, на жаль, посмертно остання монографія А. Анфімова “П.А. Столыпин и российское крестьянство” [16]. Порівнюючи її з попередніми його працями, спадає на думку, що вона залишилась незавершеною. Особливий інтерес викликає шостий розділ цієї книги під назвою “Неоконченные споры”, в якому аналізуються перебіг та підсумки наукових дискусій із найважливіших теоретико-методологічних та конкретно-історичних проблем аграрного розвитку дореволюційної Росії, які безпосередньо пов’язані з темою вказаної монографії. Тут автор досить виразно характеризує умови, за яких були змушені працювати творчі дослідники. А. Анфімов надає інформацію про драматичну історію розправи відділом науки ЦК КПРС із так званим “новим направлением”, до учасників якого відносився й сам, і повною мірою відчув на собі методи наведення “ідеологічної дисципліни” в історичній науці. Звідси, вочевидь, і пристрасть у суперечках, і рішучість у формулюваннях автора, який, нарешті, отримав можливість відкрито висловити свою думку про перелік звинувачень, які були йому висунуті, а також критичних нападів, які сприймалися автором із почуттям гострої несправедливості. У книзі наводиться зміст таємної в свій час стенограми наради у відділі науки ЦК 21 - 22 березня 1973 р. з історичних наук, на якій були засуджені і “новий напрям”, і “теорія багатокладності” економіки дореволюційної Росії, з позицій якої ряд істориків намагались вирішити проблему особливостей російського капіталізму, яка також надавала привід розгорнути масштабну компанію із запровадження “єдиномыслия” в науці. Автор розкрив сутність незрозумілих ідеологічних репресій, причини яких, на його думку, крились у “високій політиці” влади, яка знаменувала відхід від короткострокової “відлиги” другої половини 50 - 60-х років і поворот до ресталінізації.

Напередодні 90-ї річниці початку Першої світової війни серед істориків посилюється інтерес до вивчення воєнних та соціально-економічних аспектів цієї війни. Вийшли ряд статей в журналах [17-18] та газетах [19-22]. Тим паче, що на одному із засідань історичного відділення НАН України провідний вчений О. Реснт у своїй доповіді наголосив на необхідності проведення ґрунтовного дослідження історії України періоду Першої світової війни, яке базувалось би на нових методологічних підходах відповідно до основних тенденцій розвитку європейської історіографії [18, с. 28]. Підтвердженням

вище зазначеного є його монографія “Україна в імперську добу. ХІХ - початок ХХ ст.” [23]. Особливо глибоко автором розкриті соціально-економічне становище та робітничий рух (зокрема профспілковий) на українських землях у 1914 - 1918 рр. Дослідник наголошує, що в ході війни посилювалися й досягли рівня критичної маси ті тенденції, які зрештою й “призвели до неухильного сповзання імперії Романових до прірви, яка виросла з недовіри народу до влади. Стрижневою лінією цього процесу стало руйнування сільського господарства” [23, с. 332]. Підсумовуючи свою роботу, О. Реєнт підкреслює, що “війна виявила з усією силою гальмування царським урядом розвитку продуктивних сил України, суперечності між правлячим режимом та народом, центром і національними окраїнами. Страшні картини навколишньої дійсності воєнних років сприяли пробудженню селянства від вікової летаргії, зростанню його національної свідомості. Перша світова війна створила об’єктивні передумови для Української революції та вперше за багато століть дала реальний шанс для втілення в життя віковичної мрії українців - створення власної суверенної держави” [23, с. 333].

У січні 2005 р. виповнилося 100-річчя Першої російської революції 1905 - 1907 рр., яка була початковою із багаточисельних революцій бурхливого ХХ ст. Ще не так давно вивчення причин, ходу і наслідків Першої російської революції було одним із пріоритетних напрямків у радянській історіографії. До кожного ювілею (1925, 1955, 1975, 1985 рр.) видавалися безліч різноманітних археографічних збірників, наукових і науково-популярних видань. Усі засоби масової інформації були переповнені агітаційно-пропагандистськими заходами, покликаними закріпити у свідомості людей почуття гордості за великі революційні традиції народів СРСР. Відповідно до ленінських оцінок, події 1905 - 1907 рр. характеризувались як “генеральна репетиція” Жовтневої революції 1917 р. і як народна революція нового типу, гегемоном якої був робітничий клас, який виступав під керівництвом більшовицької партії [24, с. 177]. Водночас В. Ленін наголошував на тому, що перша російська революція була “селянською” [25, с. 306], маючи на увазі активну участь у ній трудящого селянства. Виходячи з цього, радянськими істориками було проведено величезну роботу по вивченню народного руху в період революції 1905 - 1907 рр., в тому числі й серед селянства Лівобережної України. Слід віддати належне всім тим, хто займався даною проблематикою в радянські часи, бо саме цими істориками був опрацьований величезний обсяг архівних документів і матеріалів. Сьогодні, на жаль, подібних праць зовсім небагато.

На відзначення 100-ої річниці Першої російської революції відгукнулися російські історики випуском книги, яку підготував колектив співробітників Інституту російської історії РАН [26]. Стосовно кількісної характеристики селянського руху в революції 1905 - 1907 рр. у Російській імперії, автори відзначають, що за останні два десятиліття показники, з урахуванням нових даних, збільшилися приблизно у чотири рази [26, с. 552]. Але при цьому висловлюють жаль з приводу того, що “использовать эти данные довольно затруднительно: остаются неясными параметры самого понятия “крестьянские выступления”, нет их разбивки по годам. Перед нами лишь сумма данных, взятых без каких-либо попыток их проверки из работ разных исследователей,

каждый из которых мог применять собственную методику подсчетов” [26, с. 552]. На превеликий жаль, це стосується не тільки конкретного, але й переважно усіх нових російських видань. Характеристика селянського руху в українських губерніях або відсутня взагалі, або ж згадується поверхнево, одним реченням чи абзацом, хоча на той час Україна входила до складу Російської імперії.

Сьогодні, в умовах української державної незалежності, підхід до визначення пріоритетних напрямків у вивченні революції 1905 - 1907 рр. порівняно з радянським періодом значно змінився. Актуальним серед вітчизняних істориків стало визнання на політичній арені українських націоналістичних партій та їхньої діяльності на початку ХХ ст. З цього приводу були опубліковані ряд змістовних статей С. Наумова [27], В. Шевченка [28], В. Борисенка [29], Ю. Левенця [30], О. Мустафіна [31], В. Солдатенкова та В. Кривошиї [32], О. Герасименко [33] та ін. Чернігівська дослідниця Т. Демченко доречно зазначила, що у науковому плані історія революції 1905 - 1907 рр. безумовно заслуговує на подальше ретельне дослідження: “Особливо важливим є переосмислення деяких основоположних проблем, поміж яких одне з чільних місць посідають проблеми селянських рухів та діяльність українських парламентських фракцій у двох перших Державних думах Росії” [34, с. 38]. Отже, розробка історії революції 1905 - 1907 рр. і ролі в ній українського селянства триває, хоча в значно вужчих масштабах і переважно на краєзнавчому рівні.

Сприятливі умови для плідних наукових досліджень з проблем аграрної історії створено при Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького. Тут уже протягом багатьох років успішно функціонують належним чином організовані Науково-дослідний інститут селянства та Наукове товариство істориків-аграрників. Спільно з Інститутом історії України НАН України співробітниками обох вищеназваних структур налагоджено регулярне проведення Всеукраїнських аграрних симпозіумів, наукових конференцій, семінарів та інших заходів, які є основою для наукової консолідації вченої громадськості як України, так і ближнього зарубіжжя. З 2001 р. регулярним став випуск збірника наукових праць “Український селянин”, в якому вже опубліковано багато цікавих наукових студій з аграрної історії.

Сучасні українські історики продовжують досліджувати долю українського села і селянства на початку ХХ ст. [35-40], успішно захищають дисертації [41-44]. Більша частина цих робіт присвячена вивченню питань, пов’язаних із реалізацією столипінської аграрної реформи і боротьбою селянства проти впровадження останньої.

Помітну роль у вивченні історії визвольного руху в Україні, в тому числі й участі у ній селянства, відіграє останнім часом вчена громадськість української діаспори. Налагодження у пострадянський період творчих контактів між провідними науковими установами України й української діаспори дозволило ознайомитись широкому загалу читачів із цілим рядом зарубіжних репринтних перевидань минулих років. Серед них слід відзначити насамперед багатотомну “Енциклопедію українознавства” [45], окремі твори Т. Гунчака [46], Н. Полонської-Василенко [47], В. Дорошенка [48], О. Мороза [49], Р. Млиновецького [50], Ю. Колларда [51] та багато

інших, в яких тією чи іншою мірою розглядаються або згадуються проблеми, пов'язані з селянським рухом на Лівобережній Україні (1900 - лютий 1917 рр.). Майже всі праці емігрантів присвячені одній з найболючіших тем, яка пов'язана насамперед із боротьбою українців за незалежність держави протягом усіх періодів існування нації. В 1996 р. завдяки фінансовій підтримці Об'єднання Українських педагогів Канади і Наукового Товариства ім. Т. Шевченка Канади, а також за сприяння Інституту українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України була опублікована праця В. Вериги [52]. Автор створив концепцію історії українського національного відродження в кінці XVIII - на початку XX ст. Історія України XIX ст. подається в книзі як історія окремих регіонів, що цілком себе виправдовує, оскільки протягом багатьох століть українські землі перебували у складі різних держав і, як наслідок, мали свої специфічні шляхи розвитку. В. Верига дає порівняльний аналіз рівня національної свідомості у різних частинах українських земель, відзначаючи, що національне відродження недержавних народів Східної Європи й України мало багато спільних рис.

Можна зробити висновок, що представники української діаспори у своїх працях майже не зупиняються на питаннях, пов'язаних із селянським рухом на Лівобережжі (1900 - лютий 1917 рр.). У їхніх монографіях можна знайти лише фрагментарне подання відповідної інформації, яка стосується насамперед соціально-економічного положення в Україні у кінці XIX - на початку XX ст. та ролі політичних партій у боротьбі за селянство.

Таким чином, на сучасному етапі історичний пошук з історії аграрного руху на Лівобережжі на початку XX ст. є менш продуктивним у порівнянні з, наприклад, попереднім радянським періодом, і цьому є декілька причин: важливі політичні зміни в житті суспільства, пов'язані з розпадом Радянського Союзу та утворенням на його терені молодих незалежних держав; зміна наукових пріоритетів та методологічного підходу до вивчення і переосмислення власної історії; труднощі, пов'язані з фінансуванням наукових досліджень та ускладнення доступу до основної маси документів тощо, які сьогодні поступово долаються.

Зроблений огляд літератури засвідчує, що загалом проблема має достатню історіографічну базу. Але остання продемонструвала, що на сьогоднішній день немає жодного монографічного дослідження, яке б спеціально комплексно узагальнювало селянський рух на Лівобережній Україні в період з 1900 по лютий 1917 рр. Це переконує нас у необхідності подальшого вивчення проблеми.

1. Герасименко О.В. Селянський рух на Лівобережній Україні (1900 - лютий 1917 рр.) у радянській історіографії / О.В. Герасименко // Сумська старовина. - 2011. - № XXXV. - С. 179-190.

2. Павко А.І. Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні наприкінці XIX - початку XX ст. / А.І. Павко // Український історичний журнал. - 2001. - № 4. - С. 112-125.

3. Бойко В. Історіографія реформи державних селян другої половини XIX ст. в Лівобережній Україні / В. Бойко // Література та культура Полісся. - Вип. 20. Історичні та культурологічні процеси на Поліссі та в Україні (к. XIX - поч. XX ст.). - Ніжин, 2002. - С. 83-94.

4. Селунская Н.Б. К проблеме объяснения в истории / Н.Б. Селунская // Проблемы

источниковедения и историографии. Материалы II Научных чтений памяти академика И.Д. Ковальченко. - М.: "РОССПЭН", 2000. - С. 44-62.

5. Тоштендаль Р. Конструктивизм и репрезентавизм в истории / Р. Тоштендаль // Проблемы источниковедения и историографии. Материалы II Научных чтений памяти академика И.Д. Ковальченко. - М.: "РОССПЭН", 2000. - С. 63-74.

6. Соколов А.К. Социальная история: проблемы методологии и источниковедения / А.К. Соколов // Проблемы источниковедения и историографии. Материалы II Научных чтений памяти академика И.Д. Ковальченко. - М.: "РОССПЭН", 2000. - С. 75-89.

7. Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнар. наук. конф. 14-15 травня 1998 р. - К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. - 251 с.

8. Реєнт О.П. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні / О.П. Реєнт // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнар. наук. конф. 14-15 травня 1998 р. - К.: НПУ ім. Драгоманова, 1998. - С. 7-12.

9. Андрусишин Б.І. Україна в роки Першої світової війни / Б.І. Андрусишин // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнар. наук. конф. 14-15 травня 1998 р. - К.: НПУ ім. Драгоманова, 1998. - С. 17-23.

10. Сердюк Н. З історії економічного розвитку України в роки імперіалістичної війни (липень 1914 - лютий 1917 рр.) / Н. Сердюк // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнар. наук. конф. 14-15 травня 1998 р. - К.: НПУ ім. Драгоманова, 1998. - С. 56-60.

11. Шевченко В.М. До питання про кількісну характеристику селянського руху в Україні періоду Першої світової війни (1914 - лютий 1917) / В.М. Шевченко // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнар. наук. конф. 14-15 травня 1998 р. - К.: НПУ ім. Драгоманова, 1998. - С. 61-66.

12. Тютюкин С.В. Первая мировая война и революционный процесс в России (Роль национально-патриотического фактора) / С.В. Тютюкин // Первая мировая война: пролог XX века. - М., 1998. - С. 236-249.

13. Кирьянов Ю.И. Рабочие России и война: Новые подходы к анализу проблемы / Ю.И. Кирьянов // Первая мировая война: пролог XX века. - М., 1998. - С. 432-446.

14. Пушкарёва И.М. Историография февральской революции в России / И.М. Пушкарёва // Вопросы истории. - 1967. - № 2. - С. 3-21.

15. Седов А.В. Февральская революция в деревне: учебное пособие / А.В. Седов. - Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 1997. - 229 с.

16. Анфимов А.М. П.А. Столыпин и российское крестьянство / А.М. Анфимов. - М.: Ин-т рос. истории РАН, 2002. - 299 с.

17. Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час першої світової війни / О.Л. Вільшанська // Український історичний журнал. - 2004. - № 4. - С. 56-69.

18. Реєнт О.П. Проблеми історії України XIX - поч. XX ст. / О.П. Реєнт // Український історичний журнал. - 2000. - № 2. - С. 17.

19. Реєнт О.П. Перша світова війна і Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми / О.П. Реєнт // Історія України. - 2004. - № 10 (березень). - С. 1-5; Його ж. Перша світова війна XX століття і українське суспільство // Історія України. - 2005. - № 41 (листопад) - С. 1-4.

20. Андрусишин Б. Україні в роки першої світової війни / Б. Андрусишин // Історія в школі. - 1998. - № 5-6. - С. 10-14.

21. Волковинський В., Реєнт О. Україна в період Великої війни (1914 - 1918) / В. Волковинський, О. Реєнт // Історія України. - 2004. - № 29-32. - С. 4-9.

22. Гусев В. Украина в первой мировой войне: между молотом и наковальней / В. Гусев // Зеркало недели. - 1998. - 14 ноября. - С. 20.

23. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX - початок XX ст.) / О.П. Реєнт / Інститут історії України НАН України. - К., 2003. - 340 с.

24. Історія Української РСР: у 8-ми т., 10-ти кн. - Т. 4. - К.: Наукова думка, 1978. - 531 с.

25. Ленин В. Доклад о революции 1905 г. / В. Ленин // Полное собрание сочинений. - Изд. 5-е. - Т. 30. - М.: Изд-во Полит. лит., 1973. - С. 306-328.

26. Первая революция в России: взгляд через столетие. - М.: Памятники исторической мысли, 2005. - 602 с.

27. Наумов С. Глухівська організація РУП - УСДРП та її література (поч. XX ст.) / С. Наумов // Сіверянський літопис. - 2005. - № 2-3. - С. 3-15; Його ж. Діяльність українських політичних організацій на Сумщині (к. XIX - 1907 р.) // Матеріали II Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. - Суми, 1994. - С. 138-144; Його ж. Створення Революційної української партії // Український історичний журнал. - 2006. - № 2. - С. 49-59.

28. Шевченко В.М., Демченко Т.П. До історії діяльності РУП на Чернігівщині / В.М.

- Шевченко, Т.П. Демченко // Сіверянський літопис. - 1995. - № 6. - С. 3-7; Шевченко В.М. РУП і селянське повстання 1902 року на Лівобережній Україні // Історія та культура Лівобережної України. - К., Ніжин, 1997. - С. 144-148.
29. Борисенко В.А. До питання про Револуційну українську партію / В.А. Борисенко // Наукові праці з питань політичної історії. - К., 1991. - Вип. 169. - С. 129-138.
30. Левенець Ю.А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту / Ю.А. Левенець // Український історичний журнал. - 1992. - № 3. - С. 23-31.
31. Мустафін О. Політичний розвиток України к. XIX - поч. XX ст. / О. Мустафін // Історія в школі. - 1996. - № 2. - С. 10-13.
32. Солдатенков В., Кривошия В. Револуційна українська партія / В. Солдатенков, В. Кривошия // Віче. - 1998. - № 1. - С. 128-140.
33. Герасименко О.В. До питання про політичну агітацію серед селянства України на початку XX століття / О.В. Герасименко // Література та культура Полісся. - Вип. 20. Історичні та культурологічні процеси на Поліссі та в Україні (к. XIX - поч. XX ст.). - Ніжин, 2002. - С. 115-121; Його ж. Револуційна українська партія в боротьбі за селянство // Український селянин: зб. наук. праць / За ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова. - Черкаси: Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, 2004. - Вип. 8. (Спеціальний: Матеріали V Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії). - С. 184-187.
34. Демченко Т.П., Онищенко В.І. Депутат II Державної думи Російської імперії В. Хвіст: нетипова доля українського селянина / Т.П. Демченко, В.І. Онищенко // Український селянин: зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. - Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. - Вип. 9. - С. 38-41.
35. Вовк І. Українське селянство наприкінці XIX - на початку XX століття / І. Вовк // Історія України. - 1999. - № 34 (вересень). - С. 7.
36. Кугашев І. Участь українського селянства у політичній боротьбі 1917 року / І. Кугашев // Історія в школі. - 2002. - № 2. - С. 2-5.
37. Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час першої світової війни / О.Л. Вільшанська // Український історичний журнал. - 2004. - № 4. - С. 56-69.
38. Раєвський С.М. Сільське господарство Лівобережної України в другій половині XIX - початку XX ст. / С.М. Раєвський // Сумська старовина. - 2003. - № XI-XII. - С. 37-46; Його ж. Розвиток сільського господарства Лівобережної України наприкінці XIX - початку XX ст.: історіографія проблеми // Наука. Релігія. Суспільство. - 2004. - № 4. - С. 44-49; Його ж. Переселення селян з Лівобережної України на Далекий Схід наприкінці XIX - початку XX ст. // Сумська старовина. - 2005. - № XV. - С. 144-151; Його ж. Вплив столипінських аграрних перетворень на розвиток сільського господарства Лівобережної України // Сумська старовина. - 2005. - № XVI-XVII. - С. 105-110.
39. Майстренко В.С. Переселення селян Харківської губернії до Сибіру в роки столипінської аграрної реформи / В.С. Майстренко // Вісник Харківського державного університету. - № 396: Історія. - Вип. 29. - Харків, 1997. - С. 79-87.
40. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси: монографія / О.В. Михайлюк. - Дніпропетровськ, 2007. - С. 9.
41. Герасименко О.В. Селянський рух на Лівобережній Україні (1900 - лютий 1917 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О.В. Герасименко. - Черкаси, 2008. - 20 с.
42. Майстренко В.С. Столипінська аграрна реформа в Харківській губернії: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В.С. Майстренко. - Харків, 1997. - 17 с.
43. Ігнатова Л.Р. Аграрна реформа П.А. Столипіна та її здійснення в Україні (1906-1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л.Р. Ігнатова. - Одеса, 2002. - 19 с.
44. Бочаров В.В. Столипінська аграрна реформа в Катеринославській і Харківській губерніях (1906-1916 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / В.В. Бочаров. - Донецьк, 2001. - 17 с.
45. Енциклопедія Українознавства: загальна частина / Перевидання в Україні / НАН України; Інститут української археографії. - Репр. відтворення вид. 1949 р. - Т. 1-3. - К., 1994-1995; Енциклопедія Українознавства: словникова частина / Перевидане в Україні / Наукове товариство ім. Шевченка / Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. - Т. 1-11. - Львів: Молоде життя, 1993-2003.
46. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: нариси політичної історії / Т. Гунчак. - К.: Либідь, 1993. - 288 с.; Його ж. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали / Упор.: Гунчак Т., Сольчаник Р. - Б.м.: Сучасність, 1983. - Т. 1. - 510 с.
47. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. - Т. 2. Від середини XVIII століття до 1923 року. - 3-те вид. - К.: Либідь, 1995. - 608 с.
48. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи / В. Дорошенко. - Відень, 1918.
49. Мороз О. Україна у XX столітті / О. Мороз. - Тернопіль, 1992.

50. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 - 1918 рр. (Про що "історія мовчить") / Р. Млиновецький / Репринтне відтворення. - Львів: Каменяр, 1994. - 571 с.

51. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897 - 1906: Українська студентська громада в Харкові і революційна українська партія / Ю. Коллард. - Торонто, 1972. - 223 с.

52. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.) / В. Верига. - Львів: Світ, 1996. - 447 с.

Герасименко Е.В.

Освещение крестьянского движения (1900 - февраль 1917 гг.) на Левобережной Украине в современной историографии

В статье сделана попытка проанализировать эволюцию взглядов современных историков при изучении крестьянского движения (1900 - февраль 1917 гг.) на Левобережной Украине, изучить современное положение и перспективы разработки данного вопроса.

Gerasimenko O.V.

Elucidation the peasant movement (1900 - 1917 years) in the Left-bank Ukraine in the modern historiography

In this article we make an attempt to analyze the evolution of modern historian's views while analyzing the history of the peasant movement (1900 - February 1917 ys.) in Left bank Ukraine, and also to explore the current state and the prospects of the elaboration of the given question.

Отримано 24.04.2012